

Anders kijken

'Het hangt allemaal af van de manier waarop je ernaar kijkt, en niet van hoe dingen in zichzelf zijn'¹

0. Inleiding

Architecten ontwerpen reële dorpen van steen, glas, ijzer en hout. Beeldend kunstenaars geven vooral een gemoedstoestand – *a state of mind* – weer en inspireren daarmee architecten, ondernemers, bestuurders en toekomstige gebruikers. De 'nieuwe dorpen' in dit essay zijn uit beide werelden afkomstig. Wat ze nieuw maakt is het feit dat ze iets toevoegen aan het bestaande. Nieuwe dorpen stellen mensen in staat om anders tegen de werkelijkheid aan te kijken. Of ze ooit verwerkelijkt worden, of blijven steken in de maquette- of ideeënfase, doet niet ter zake. Iets soortgelijks geldt voor hun omvang. Het verschil tussen stad, dorp, landgoed, of klooster, is er één van gradatie. In dit essay worden ze op één hoop geveegd. 'Nieuwe dorpen' hebben niet alleen betrekking op plattelandsgemeenten als Bladel en Gemert, maar ook op relatief kleine ruimtes, zoals het Fratershuis in Tilburg of Huize Assisië in Biezenmortel.

Het hoeven geen compleet nieuwe dorpen te zijn. De in 1883 in Oostenrijk geboren econoom Joseph Alois Schumpeter definieerde innovatie al als 'het maken van nieuwe combinaties'. Door sociale, economische en culturele factoren op een andere wijze te rangschikken en met elkaar te combineren krijg je vernieuwing en dus dynamiek. Tot voor kort ontbrak een dergelijke dynamiek volkomen op het Brabantse platteland. Rondom dorpskernen en steden werden contouren getrokken. Daar buiten mocht niet worden

¹ Carl Jung.

gebouwd. Met uitzondering dan van enkele Vinex-wijken, waar de huizen zo compact op elkaar staan dat je gaat geloven dat Nederland inderdaad heel vol is.

Architecten ontwerpen voor de toekomst. Niet voor morgen en ook niet voor volgend jaar, maar voor over twintig, dertig jaar. Zo lang gaan gebouwen namelijk minimaal mee. Over dertig jaar moeten er nog mensen in willen wonen of werken. Wie voor de toekomst wil ontwerpen moet dus eigenlijk op voorhand weten hoe de maatschappij er tussen nu en pak weg twintig tot dertig jaar uit zal zien. Niemand kan dat echter met zekerheid voorzien. Wel kunnen we mogelijkheden aangeven. Om de fantasie te prikkelen, worden verderop in hoofdstuk 4 mogelijke toekomstbeelden geschetst, als context voor de ontwikkeling van nieuwe dorpen in Brabant. Deze context is in zichzelf ook weer dynamisch. Hierdoor ontstaat een beeld van vitale, continu veranderende dorpen.

In het verleden zijn vaker nieuwe dorpen ontworpen. Als opwarmer geven we daarvan drie voorbeelden: één van een kunstenaar en twee van architecten. Eén ontwerp is gedeeltelijk gerealiseerd, twee bleven er steken in de maquette- of ideeënfase, maar hebben een enorme verbeeldingskracht. Alle drie illustreren ze hoe de wereld – Brabant in het bijzonder – er, door er anders naar te kijken, anders uit kan zien.

1. Nieuwe samenleefstructuren

1960, 20 december, 8:15 uur 's ochtends Amsterdam. Een volgepakte zaal in het Stedelijk Museum wacht op de 40-jarige kunstenaar Constant Nieuwenhuys. Achter het publiek bevinden zich een slide projector en een grote tape recorder. Constant komt binnen, posteert zich bij de machines en houdt een half uur durende speech over Unitary Urbanism. De toon is militant.²

Architecten negeren volgens de kunstenaar twee ontwikkelingen die het alledaagse leven flink hebben beïnvloed: de mechanisering en de bevolkingsexplosie. Hun eindeloze ontwerpen van tuinsteden bieden de stedeling slechts 'pseudo-natuur', betoogt Constant. De moderne stad is een gecamoufleerd mechanisme om productiviteit uit mensen te trekken, een reusachtige machine die het leven vernietigt in plaats van voedt, wat oorspronkelijk de bedoeling was. De uitbuitingsmachine zal blijven groeien tot één aaneengesloten stadsstructuur de hele oppervlakte van de aarde inneemt, voorziet de gedreven man achter de projector. De natuur is vervangen door technologie. Technologie is de nieuwe natuur. En deze nieuwe natuur moet op een creatieve manier worden ingezet om nieuwe samenlevingsculturen te ontwerpen. De in toenemende mate getraumatiseerde inwoners moeten het heft weer in eigen hand nemen en zelf eigen ruimtes vormen om hun plezier in het leven terug te krijgen.

1970. Architect Paolo Soleri³ lanceert het idee om in de Amerikaanse staat Arizona, midden in de woestijn, een ecologische stad te bouwen, zonder auto's, maar met grote compacte 'leefstructuren' naast enorme kassen met groenten. Elektriciteit wordt geproduceerd in enorme wind- en zonne-energie fabrieken en het water komt uit de nabijgelegen rivier, waarvan de zuiverheid zorgvuldig wordt bewaakt. Het is de bedoeling dat er 5.000 mensen in Acrosanti komen wonen en werken, maar nog geen 100 mensen wagen in de jaren daarna de sprong. Daarmee is Acrosanti in feite een eco-dorp. Geen nieuw dorp, want het project loopt al 35 jaar, en toch ook weer wel. Het initiatief is namelijk niet dood. Zo'n 50.000 bezoekers komen elk jaar naar het dorp om te kijken hoe alternatief anderen kunnen zijn. Doel van het dorp is om een contrast te vormen met de in Amerika als paddenstoelen uit de grond schietende suburbs met forenzen. Keurige tweeverdieners, met twee bolide's voor de deur, die elke ochtend aansluiten in de file naar kantoor.

Nee, dan de inwoners van Acrosanti. Die leven en werken op dezelfde plaats. Ze zorgen zelf voor hun eten, stroom en water. En veel luxe kennen ze niet. 'Goed voor het milieu én voor de gemeenschapszin,' werpen de bewoners tegen. 'In Acrosanti leven mensen niet als vreemden naast elkaar, maar voelen zich onderdeel van een community.'

² Constant's New Babylon The Hyper-Architecture of Desire van Mark Wigley, Uitgeverij 010, Rotterdam, 1998.

³ The rise of the eco-city, Financial Times, 15 oktober 2005.

1999. Winy Maas, mede-oprichter van het Rotterdamse architectenbureau MVRDV, ontvouwt zijn strategie voor Brabant 2050. Hij tracht op een originele en gedurfde manier oplossingen te bieden voor wat in bestuurlijke kringen wordt aangeduid als 'vervlakking' of 'vervlokking'. Steden en dorpen groeien steeds meer naar elkaar toe, waardoor ze hun identiteit dreigen te verliezen. Elke vijftig jaar verdubbelt het bebouwde oppervlak van Brabant. Door de 'wildgroei' van 'stuurloos uitdijende steden en dorpen' dreigt de provincie 'dicht te slibben' en te verworden tot wat ze in de VS noemen een *non-place urban realm*, aldus Maas. Door de toenemende urbanisatie gaat het 'coulisse-achtige' karakter van het Brabantse landschap, de 'weldadige afwisseling tussen stedelijk en landelijk gebied' verloren. Als er niet snel wordt ingegrepen is Brabant over vijftig jaar een toonbeeld van grijze middelmatigheid van tegen elkaar aan gebouwde stedelijke kernen, die elk hun rondweg en streekmuseum hebben. Om de vijf kilometer tref je een nagenoeg identieke gemeenschap aan. Brabant verwordt tot een 'middellandschap' met te grote dorpen en te kleine steden, waarin elke vorm van avontuur is uitgebannen en alle extremen zijn getemperd.⁴ Maas gaat in zijn ontwerp van Brabantstad 2050 terug naar de oude Brabantse identiteitskernen gezin, buurt en dorp. Hij creëert opnieuw een soort lappendeken van aan dorpen gebonden identiteiten, die sterk doet denken aan de traditionele situatie op het Brabantse platteland. De verschillen tussen de 'dorpen' of 'buurten' van BrabantCity moeten weer een belangrijke rol spelen: de gemeenten moeten hun eigen accenten gaan zetten, dat wil zeggen: zich op een bepaald terrein profileren in plaats van steeds meer op elkaar gaan lijken. Een beproefd recept uit de economieboeken, dat wordt aangeduid als differentiatie. Maas fantaseert er op los. Van Beek en Donk maakt hij disco-city, van Budel een stukje anarchie in Brabant en van Fijnaart en Heijningen een nudistenparadijs. Geertruidenberg wordt het Las Vegas van Brabant, terwijl Hooge en Lage Zwaluwe dé plek wordt voor recreatieve trainspotting. Terwijl Lieshout bier blijft brouwen wordt Roosendaal de 'Sun city' voor bejaarden en Rucphen het Red Light District van de provincie. Tilburg groeit uit tot een soort Manhattan, terwijl Den Bosch en Eindhoven worden 'gedemonteerd'. Maas daagt elke gemeente uit om eigenzinnig en inventief te zijn, platgetreden paden te verlaten en duidelijke, specifieke keuzes voor de toekomst te maken.

Van de drie ontwerpers gaat kunstenaar Constant het meest ver in zijn verbeelding. Hij stelt New Babylon voor als een keten van eenheden die zich 15 tot 20 meter boven de grond bevinden. Deze 'sectoren' zijn constructief zelfstandig en komen over de bestaande stad heen te liggen. Hij zet er als het ware gewoon een verdieping bovenop. Na verloop van tijd maken de nieuwe leefstructuren de traditionele woongebieden overbodig. Die worden in de loop der tijd dan ook gesloopt, als overbodige residuen uit een vorig leven die je liever kwijt dan rijk bent. Het aardoppervlak wordt vanaf dat moment gereserveerd voor landbouw, natuurreservaten, bossen, parken, verkeerswegen, volledig geautomatiseerde productiecentra, zendmasten, boortorens, historische monumenten. Kortom: alles behalve leefeenheden.

Constant trachtte met New Babylon het idee te formuleren van een nieuwe manier van leven in een gemeenschap, van samen leven. Als mensen zich willen onttrekken aan de zuigkracht van de stad, stelde hij, dan moeten ze 'eigen ruimtes' en 'nieuwe samenlevingsculturen' creëren, waar zij zichzelf kunnen zijn.

Constant Nieuwenhuys zette zijn kunst in om de ideeënvorming te stimuleren. Het ging hem er niet om New Babylon daadwerkelijk te realiseren. Het bleef bij enorme maquettes, die je moet plaatsen in de tijd. New Babylon werd bedacht in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw. Net als veel andere kunstenaars nam Constant politiek stelling tegen de consumptiemaatschappij. In New Babylon hoeft niemand te werken. De bewoners leiden een nomadisch bestaan. Hun scheppingskracht/creativiteit geeft inhoud aan hun leven, niet het bezit van huizen, auto's en luxe goederen. New Babylon is een metafoor voor een niet-materialistische manier van samen leven. Door zijn idee niet concreet uit te werken blijft het alomvattend.

⁴ Ger Duijzings, De balkanisering van Brabant? Commentaar van een Balkan specialist op MVRDV's 'Brabantstad 2050', provincie Noord-Brabant, augustus 1999.

De architect Soleri neemt, net als Constant, politiek stelling. Zijn geesteskind Acrosanti is een ecologisch dorp. Er ligt een duidelijke filosofie aan ten grondslag, maar in zijn uitwerking is het een dorp dat zich heeft gespecialiseerd in duurzaamheid. Winy Maas is een vertegenwoordiger van de moderne tijd. Hij is in zijn werk veel minder politiek-ideologisch geëngageerd dan Constant en Soleri, maar heeft wel een visie. Hij pleit voor afwisseling en levendigheid. Contrast is bij hem het sleutelwoord. Maas blaast de bestaande natuurgebieden op met een factor drie tot vier, waardoor ze aan elkaar vast komen te zitten. Dit gebied, dat ongeveer een derde van de provincie Noord-Brabant beslaat, wordt een 'supernatuur'. De 'verdunning' van het landelijk gebied wordt gefinancierd uit de 'verdichting' van het stedelijk gebied. BrabantCity is een stad zonder centrum, die opgebouwd is uit kleinschalige eenheden, met stuk voor stuk een eigen karakter en identiteit. Het idee is niet nieuw. Tien jaar geleden al waren er immers dorpen die zichzelf door middel van *branding* een identiteit gaven, met de bedoeling om zich te onderscheiden van de grijze middelmaat. Een voorbeeld is Bredevoort in de Achterhoek, een dorp dat zichzelf sinds een jaar of tien aanduidt als 'Boekenstad' (zie: www.bredevoort-boekenstad.nl). Relatief nieuw is wél dat Maas de differentiatie strategie toepast op alle dorpen en steden in een regio.

2. Concept, Context en Content⁵

Constant, Soleri en Maas hebben een concept – een overkoepelend, coherent idee – gelanceerd voor de inrichting van de samenleving. Ze gaan alle drie bovendien uit van één context, zij het niet precies dezelfde. Constant zet zich af tegen de consumptiemaatschappij, Soleri tegen de overmatige belasting van het milieu en Maas tegen de stuurloze verdichting. Binnen deze context krijgt hun idee vorm in de content. Net als de drie eerder genoemde schetsen van samen-leef structuren en culturen is dit essay over 'Nieuw Brabant' gebaseerd op de driedeling concept, context en content.

- **Het concept:** 'Nieuw Brabant' is een metafoor voor het helemaal fris, zonder vooringenomenheid en los van bestaande regels, zoeken naar een inrichting van ruimten (in dit geval in Noord-Brabant) die voorziet in de behoeften, wensen en verlangens van toekomstige bewoners en huidige knelpunten en problemen oplost. Nieuw Brabant is een verbijzondering van het begrip Nieuwe Dorpen, dat is geïntroduceerd door het InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster en dat staat voor een andere manier van denken over de ruimtelijke ordening in Nederland.
- **De context:** In tegenstelling tot eerder genoemde publicaties gaat dit essay niet uit van één politiek-maatschappelijke omgeving maar van vier mogelijke toekomstige ontwikkelingen (scenario's).⁶ De vier toekomstscenario's verschillen van elkaar waar het gaat om de geavanceerdheid van de technologie (laag of hoog technologisch) en geopolitieke stabiliteit (instabiel, stabiel). De vier scenario's bepalen de context waarbinnen Nieuw Brabant gestalte krijgt.
- **De Content:** afhankelijk van welk scenario actueel is, zal Nieuw Brabant er anders uitzien. Hoe dat fysiek allemaal wordt vormgegeven, dat is bijzaak. Het fysieke is hier dienend. Het gaat in dit essay niet om de precieze invulling van het concept nieuw dorp met stenen, beton, glas en ijzer, maar om het mogelijk maken van verandering. In de eerste plaats door mensen op een andere manier naar de samen-leving te laten kijken. De flexibiliteit en de dynamiek zit namelijk in de mensen. Als die vinden dat er iets moet veranderen, dan gebeurt het ook. De content kan dus net zo goed slaan op een Fratershuis of landgoed, als op een echt dorp.

⁵ Concept, Context en Content worden ook wel aangeduid als de triangle van de architectuur, zie onder meer Bernard Tschumi, *Event-Cities 3*, The MIT Press, 2004.

⁶ De scenario's zijn ontleend aan *Beleef 2030*, een project van Essent om toekomstvisies te ontwerpen. Een honderdtal vertegenwoordigers van politieke partijen, maatschappelijke groeperingen, ondernemingen en instellingen was hierbij betrokken, september 2002 – mei 2003. De schrijver van dit essay was een van de genodigden en tevens auteur van het scenarioboek 'Beleef 2030' gebaseerd op de resultaten van de 'denktank'. Eveneens schreef hij de opvolger 'Beproof 2030' dat een jaar later verscheen.

Friese les⁷

Eind jaren tachtig dreigde het Friese Reduzum (1100 inwoners) een spookdorp te worden. Zestien huizen stonden te koop en de basisschool liep leeg. Er kwam een werkgroep om het dorp op te pimpen en een windmolen. De 'dorpsmolen', die goed is voor een derde van de energievoorziening, ligt op een kilometer afstand van het dorp en is in zo'n tien jaar afbetaald. Wat de windmolen nu nog oplevert wordt in de dorpskas gestort.

Heel belangrijk voor de dynamiek van het dorp was de woonwijk Reduzum-Súd, die enkele jaren geleden werd gebouwd. De gemeente Boarnsterhim, waarvan Reduzum en nog 17 dorpskernen ten zuidwesten van Leeuwarden deel uitmaken, hoefde alleen maar toestemming te geven voor een bouwplan. De 27 woningen zelf kwamen voor rekening van drie dorpsbewoners. De kerk stelde voor een vriendenprijs de grond beschikbaar, onder voorwaarde dat driekwart van de winst terug zou vloeien naar het dorp. De twee ton die dat opleverde, werd aangewend voor de bouw van een sportkantine en een bovenverdieping op de school.

Over een paar jaar komt er nog een wijk met dertig woningen bij, bedacht en gepland door de dorpsbewoners. Anders dan de vorige keer betaalt de gemeente nu wel mee. De dertig woningen zijn bestemd voor ouderen en jongeren, zodat die in Reduzum kunnen blijven wonen. Daar is behoefte aan, zo bleek uit een enquête. Het dorp heeft zelf eerste recht op de grond, en stelt de voorwaarden voor bouw en verkoop.

Vroeger had je dorpsgebondenheid. Waar je woonde, daar werkte je en omgekeerd. Je kwam je dorp nauwelijks uit. Dat leidde tot benauwende gemeenschappen, waar alles met de mantel der liefde werd bedekt. Bekend zijn de voorbeelden van priesters en leraren die kinderen misbruiken, twee generaties lang. Iedereen die het weet, niemand die er iets aan doet. Nu heb je dorpsverbondenheid. Mensen wonen in een dorp uit vrije wil. Ze kiezen er bewust voor. Samen met andere dorpsbewoners investeren ze in meer levenskwaliteit. Deze dynamiek doet het dorp opleven. Bewoners zijn er trots op. Een groot voordeel is dat mensen elkaar kennen en helpen. Er is een groot veiligheidsgevoel.

De kans echter is groot, dat als de nieuwe school er staat en ook de sportkantine en seniorenwoningen klaar zijn, de behoefte ontstaat om de nieuwe verworvenheden af te schermen van de boze buitenwereld. De gemeenschap raakt naar binnengekeerd en werpt hoge muren op voor buitenstaanders of andersdenkenden. Dat hoeft niet het geval te zijn, maar het risico doet zich voor. Kleine gemeenschappen hebben de neiging om een cultuur van zelfbevestiging te scheppen. De diversiteit gaat verloren, het dorp wordt vacuüm gezogen. Nieuwe bewoners worden beschouwd als free riders. Er ontstaat een staat binnen een staat, met een beperkte sociale horizon, waarbij de initiatiefnemers van het eerste uur grote sociale macht verwerven. Wil je daar kunnen leven, dan moet je de gedragscodes van de gemeenschap volgen. Afwijkend gedrag leidt tot uitsluiting. In dit geval wordt het nieuwe dorp net zo benauwend en eng als het oude dorp en een organisme op zich dat kan uitgroeien tot een monster dat mensen verplettert, waarbij het belang van de groep (en daarbinnen vooral de sociale machtshebbers) voorgaat op individuele keuzevrijheid en ontplooiing.

De kern van 'nieuwe dorpen', is het zoeken naar en ruimte geven aan 'nieuw leven', aan nieuwe vormen van vitaliteit, van dynamiek, frisse lucht. Waar nieuw leven ontstaat, verdwijnen oude vormen. Of beter: oude vormen moeten verdwijnen om nieuwe een kans te geven. En dat niet eenmalig, maar keer op keer. De eerder aangehaalde econoom Joseph Schumpeter duidde dit proces van voortdurende, zichzelf vernieuwende groei aan als 'creatieve destructie'. Nieuwe dorpen worden als het ware gebouwd bovenop de oude, zoals de Maya's deden. De Maya's stonden daarin niet alleen. Wie door westelijk Noord-Brabant rijdt, zal het zich niet realiseren. Amper anderhalf tot twee meter onder de klei ligt een

⁷ Gebaseerd op twee artikelen in de Volkskrant van 23 november 2005.

verzonken Atlantis. Minstens achttien bij hoog water (onder meer de Sint-Elisabethsvloed van 1421) verdronken dorpen, wegen en kloosters. Eén van die dorpen, ten Westen van Steenberg, is Koeveringe. Eens een dorp van 'moerneeders', ofwel turfarbeiders. Bovenop het oude dorp is onder meer kassenbouw gepland. Fysisch geograaf en geoloog Sjoerd Kluiving wil de verdronken Middeleeuwse wereld uitgraven en laten herleven in het landschap. Tot leven gebrachte verdronken dorpen geven de woonomgeving volgens Kluiving een eigen identiteit. Dat kan de regio voordeel opleveren bij het aantrekken van bedrijven en mensen, alsmede bij de branding van streekproducten. Dit element kan een rol spelen bij de ontwikkeling van nieuwe dorpen, maar is daarvan niet de kern. De kern is: continue verandering en het (opnieuw) tot leven brengen van het dorp in brede zin.

Als je ergens naar toe gaat, kom je ook ergens vandaan. Dit referentiekader noemen we Oud Brabant, ter onderscheiding van de nieuwe dorpen in Brabant (Nieuw Brabant).

3. Oud Brabant

Najaar 2005. In Vught, een gemeente met 25.000 inwoners, die in 1996 bij de laatste gemeentelijke herindeling nipt aan de zuigkracht van het aanpalende 's-Hertogenbosch wist te ontsnappen, houdt het gemeentebestuur zich niet met leefstructuren en toekomstscenario's bezig, maar met veel triviale zaken. Vught moet bezuinigen om de begroting rond te krijgen. En omdat er in Vught een chronisch gebrek aan fantasie is, worden de makke schapen – de sociaal-culturele voorzieningen – het eerst geschoren. Dat is wel sneu. Vught kon in 1996 namelijk alleen maar een zelfstandige gemeente blijven vanwege de sociaal-culturele voorzieningen, die het 'dorp' een eigen karakter gaven. Iets wat forenzendorp Rosmalen in veel mindere mate had.

Terwijl de sociaal-culturele instellingen beschaafd tegensputteren maken projectontwikkelaars plannen om het Oostelijk deel van het Centrum te exploiteren. Een groot administratiekantoor is een voorbode van naderend onheil, een teken aan de wand. De urbanisatie die Constant in 1960 al voorspelde, waar Soleri vergeefs een tegenwicht voor wilde vormen en die Winy Maas door middel van differentiatie en *citybranding* hoopte tegen te gaan voltrekt zich in Vught geruisloos.

Het heet een gemeente, maar een dorp is het al lang niet meer. Vught is een parasiet op de rug van Den Bosch. En het gemeentebestuur maakt van de nood een deugd en bezuinigt de professionele podiumkunsten weg. Daarvoor moeten de mensen maar naar het Theater aan de Parade in de provinciehoofdstad gaan, vier kilometer verderop. Voor films idem dito. De café's in Vught leiden om dezelfde reden een kwakkelend bestaan. Nog even en alle sociaal-culturele voorzieningen zullen verdwenen zijn. De middenstand volgt. Vught wordt een spookstad, zoals het naburige Esch, waar helemaal niks te beleven is. De jeugd is daar al lang weggetrokken. Oude mensen slijten er hun laatste dagen, zonder warme bakker en keurslager. De kerktoren herinnert aan betere tijden, toen Esch, net als Vught, Haarsteeg en Boxtel nog een echt Brabants dorp was. Nu moet je voor dergelijke dorpen naar de boeken- of platenkast van Opa en Oma, waar de streekromans van Toon Kortooms en de uit 1969 stammende hit van Wim Sonneveld 'Het dorp' onder een dikke laag stof liggen weg te kwijnen.

Thuis heb ik nog een ansichtkaart
Waarop een kerk een kar met paard
Een slagerij J. van der Ven
Een kroeg, een juffrouw op de fiets
Het zegt u hoogstwaarschijnlijk niets
Maar het is waar ik geboren ben
Dit dorp, ik weet nog hoe het was
De boerenkind'ren in de klas
Een kar die ratelt op de keien
Het raadhuis met een pomp ervoor
Een zandweg tussen koren door
Het vee, de boerderijen.

De originele tekst van Jean Ferrat uit 1964⁸ is minder statisch en beschrijft het grootste probleem van de oude dorpen: jongeren trekken er één voor één uit weg om hun leven vorm te geven. Ze hebben er lang van gedroomd, van de stad met haar geheimen, van het formica en de bioscoop. En nu gaan ze het zelf beleven. Het oude dorp is voor hen niet interessant. Er is geen werk en geen vertier.

De grote stad is een magneet voor jonge vrijgezellen, die worden aangetrokken door studie- en carrièreperspectieven, kunst, cultuur en gelijkgezinden. Jongeren verwachten dat ze zich in een grootstedelijke omgeving beter kunnen ontplooiën. Ze zijn sterk op zichzelf gericht. Het individualisme viert hoogtij. Het groepsbewustzijn is minder sterk ontwikkeld dan bij ouderen, die over het algemeen meer hechten aan vaste gedragsregels en collectieve waarden. Ouderen voelen zich juist thuis op de dorpen, vanwege de geslotenheid, gezamenlijkheid en geborgenheid. Jongeren worden niet weggejaagd, maar trekken weg omdat de huizen voor hen onbetaalbaar zijn, scholen ontbreken en voorzieningen tekortschieten. Zijn ze eenmaal weg, dan komen ze niet meer terug. Hun kinderen groeien ook op in de grote stad.

Een algemeen geldende definitie van een dorp is er overigens niet. Het dorp ontleent zijn betekenis en beeldvorming vooral aan datgene wat het níet is: stad en platteland. De begrippen liggen in elkaars verlengde. Op het platteland wonen en werken mensen verspreid. In dorpen neemt de dichtheid van de bebouwing en de omvang van de bevolking toe. Voor de stad geldt dat in nog sterkere mate. Bij een bepaalde omvang is er voldoende draagkracht voor basisvoorzieningen als bestuur, winkels, gezondheidsdiensten, onderwijs, en dergelijke. Die grens is variabel. Hij heeft de neiging omhoog te kruipen. Door de kwakkelende economie, gebrek aan opvolgers (jongeren trekken immers massaal weg) en de zuigkracht van nabij gelegen steden krijgen kleine neringdoenden in de dorpen het steeds moeilijker en stoppen. Ook veel boeren geven er de brui aan. In de meeste dorpen leidt deze verarming tot berusting. 'Als je een dorp overeind wil houden,' redeneert men daar, 'moet je accepteren dat er minder voorzieningen zijn'. Mensen moeten niet klagen wanneer de bakker en de slager niet meer op loopafstand zitten. Dat hoort net zo goed bij het dorp als vergrijzing.

Steden zijn dus groter dan dorpen, maar een precieze grens is moeilijk te trekken. 'Groter' was 200 jaar geleden: 1500 of meer inwoners. Dat aantal werd in die tijd door slechts zes plaatsen in Noord-Brabant gehaald. 's-Hertogenbosch telde destijds tussen de 10.000 en 20.000, Breda en Tilburg tussen de 5.000 en 10.000 en Bergen op Zoom, Roosendaal en Eindhoven tussen de 1.500 en 5.000 inwoners. De hele provincie had 260.000 inwoners. Verreweg de meeste Brabanders woonden in dorpen. Door het geringe inwonertal en de dichte bebouwing was de oppervlakte van de steden klein. Een zondagse wandeling vanuit het centrum voerde je binnen een kwartiertje buiten de stad.

Vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw werden stadswallen geslecht en vervangen door villaparken. De Industriële Revolutie voltrok zich vooral in de 'nieuwe industriesteden'. Zo groeide Eindhoven tussen 1899 en 1930 van 5.000 naar 95.000 inwoners. Fabrieken en arbeiderswijken kwamen in de plaats van dorpen, akkers en beemden. Tegenwoordig telt Noord-Brabant 2.330.000 inwoners, bijna het tienvoudige van 200 jaar geleden. Eindhoven is de grootste stad met 198.000 inwoners, gevolgd door Tilburg (186.000), Breda (157.000) en 's-Hertogenbosch (127.000). Van de oppervlakte van Brabant (ruim 500.000 ha) wordt 58.000 ha ingenomen door steden en dorpen en 10.900 ha door bedrijventerreinen, wat samen bijna 15% is van de totale oppervlakte.

Ook in andere zin is het onderscheid tussen dorpen en steden nauwelijks te maken. Een stad als Tilburg bijvoorbeeld is in feite een samenklontering van gehuchten en kleine dorpen, zogenaamde herdgangen, die met elkaar in verbinding stonden. De oude dorpskernen zijn nog steeds terug te vinden in de namen van verschillende oude wijken, zoals Heuvel, Korvel, Broekhoven en Goirke. De stad is eind negentiende eeuw groot geworden door de

⁸ La Montagne, Jean Ferrat, Barclay, 1964.

textielindustrie, die zich vestigde tussen de herdgangen in. Na het verdwijnen van deze tak van industrie in de jaren zestig, vestigde moderne industrie zich op bedrijventerreinen aan de rand van de stad. Vanaf de jaren tachtig worden de lege plekken in de stad, waar voorheen de textiel fabrieken stonden, opgevuld met woonwijken.

4. Nieuw Brabant

Net als Constant Nieuwenhuys, Paolo Soleri en Winy Maas zullen ook de ontwerpers van nieuwe dorpen in Brabant uit moeten gaan van een bepaalde context. We bouwen immers voor de toekomst. Een complicerende factor daarbij is dat veranderingen zich in steeds rapper tempo voltrekken. Een nieuw dorp loopt het risico al te zijn achterhaald, nog vóórdat de planfase is afgerond. Daarom hebben we verbeelding nodig, een visie die stand houdt ook al verandert de context waarin ruimten worden geordend en ingericht. Dat kan bijvoorbeeld door veranderbare ruimtes te ontwerpen, of verplaatsbare ruimtes. Een voorbeeld van het eerste zijn de Amsterdamse grachtenpanden, die gebruikt kunnen worden als theater, kantoor, patriciërs woning of studentenhuis. Een voorbeeld van dat laatste zijn de mobiele varkensstallen van Atelier van Lieshout (www.ateliervanlieshout.com). Vinex-wijken zijn typische voorbeelden van hoe het niet moet. Die zijn onveranderlijk en onverplaatsbaar, louter bedoeld om standaardgezinnen (vader, moeder, twee kinderen, hond, kat) in op te bergen. Een legbatterij voor brave burgers.

Je kunt er ook anders naar kijken. Wat is, kan anders worden. Niet alles hoeft hetzelfde te blijven. Om de fantasie te prikkelen, volgen hier de eerder aangekondigde toekomstbeelden. Zij vormen de context waarbinnen nieuwe dorpen gestalte kunnen krijgen. De vier toekomstbeelden representeren evenveel maatschappelijke trends. Nieuwe dorpen geven mensen de vrijheid om het anders te doen dan de meerderheid. Vaak zullen het de bohémiens en de creatieve geesten zijn die vorm en inhoud geven aan het begrip en die zich daadwerkelijk in de nieuwe dorpen zullen vestigen. Maar ook andere (groepen) individuen kunnen voor zichzelf en anderen waarde toevoegen door blokkades op te ruimen, anders naar de werkelijkheid te kijken en daar vorm aan te geven.

De fraters van Tilburg leven in een congregatie, een soort vereniging die zichzelf een aantal regels heeft opgelegd. De congregatie is opgedeeld in 'communititeiten', kleinere woongemeenschappen. Tot voor kort leefden de fraters in afzondering, maar dat is veranderd. Ze willen zich niet langer afsluiten van de samenleving, maar die samenleving binnenlaten. Er zijn plannen om in het klooster aan de Gasthuisring in Tilburg ruimte te maken voor kinderopvang, een kapsalon en een ontmoetingsplaats voor bejaarden. Een aantal fraters heeft een weblog (zie: www.fraters.nu).

Vier mogelijke toekomstbeelden

A. Vrijwillige Eenvoud.

'Rijkdom bestaat niet uit het hebben van grote bezittingen, maar uit het hebben van weinig behoeften'⁹

Vrijwillige Eenvoud is een levensstijl, die getypeerd wordt met de woorden: rust, vertrouwen, geleidelijkheid, veiligheid, ethisch bewustzijn en duurzaamheid. De mensen in dit scenario hoeven geen derde auto, vijfde tv, of tweede boot. 'Genoeg is genoeg,' zeggen ze. Wat voor individuen geldt, gaat in breder verband ook op voor de samenleving als geheel. Solidariteit en soberheid zijn de hoekstenen van dit politiek-maatschappelijke model. De welvaart neemt niet spectaculair toe. Niettemin is er sprake van een gezonde, duurzame economische

⁹ Epicurus, Grieks filosoof, vader van het Hedonisme)

groei met gemiddeld 1% per jaar bij een stagnerende bevolkingsgroei, zodat de welvaart per hoofd iets toeneemt. Oorlogsdreiging is er niet, van terrorisme heeft de samenleving evenmin last. In een stabiele, redelijk comfortabele omgeving is gezondheid één van de belangrijkste maatschappelijke thema's. De consument stelt hoge eisen aan comfort, persoonlijke service en duurzaamheid. Geïnvesteed wordt er ook. Niet in bemande ruimtevluchten naar Mars, wél in duurzame technologie, zoals biomassa, windenergie en energiebesparing. Grote technologiesprongen worden echter niet gemaakt. Wat in 2030 kan, was in 2004 al ontwikkeld. Er wordt alleen bewuster gebruik van gemaakt. Het belangrijkste kenmerk van dit scenario is dat de eenvoud niet wordt opgelegd, maar gebaseerd is op vrijwillige keuzes. Mensen nemen bewust genoegen met minder technologische en economische groei, omdat ze zich niet meer willen laten opjagen door de consumptiemaatschappij van méér, méér, méér. Er is een revival van religie en spirituele bewegingen. Hypermaterialisme delft het onderspit. Mensen trekken zich terug in de natuur en hekelen geweld.

Van nature willen mensen zich van elkaar onderscheiden. In het begin van het millennium deden ze dat vooral met materiële zaken, zoals het type mobiele telefoon en het soort auto, maar ook met verre reizen. Op een gegeven moment raakt deze formule uitgewerkt. Massaproductie en veiligheidsvoorschriften zorgen voor eenvormigheid. Milieubewustzijn, kostenoverwegingen en verminderde interesse voor gadgets als de i-pod en MP3 speler versterken deze trend. Noodzakelijkheid en functionaliteit worden de belangrijkste peilers van de maatschappij, Schraalhans is koning. In deze gortdroge wereld neemt de ruimte voor avontuur, spel en creativiteit met sprongen af. Dat roept als vanzelf een tegenbeweging op. Mensen stichten een nieuw dorp, met een grote supermarkt. 'How to spend it?', staat er in grote neonletters boven de entree. Een wat goedkopere dependance even verderop heeft in schreeuwende letters 'Leef nu, betaal later!' op de muur gezet. De mensen gedragen zich er naar. Ieder streng dieet wordt afgewisseld met een grote zak patat met mayonaise én pindasaus. In de winter staan er aardbeien op tafel. Juwelierszaken, dure kledingzaken, cadeauwinkels..., alles wat elders niet te vinden is, kun je hier krijgen.

B. Hyper Individualisme

'Als je doet wat je leuk vindt, hoef je nooit te werken'¹⁰

Technologie maakt alles mogelijk. In financieel opzicht komen mensen niets tekort. De economie groeit met gemiddeld 4% per jaar. De bevolkingsomvang krimpt wat door de sterke gerichtheid op het individu, zodat de welvaart per hoofd van de bevolking nog harder stijgt. Energieopwekking en afvalmanagement vinden plaats dicht bij of in huis. De infrastructuur is gedecentraliseerd tot op individuele huishoudens en mensen hoeven elkaar niet langer aan te spreken. In de economie heeft de eenmanszaak flink terrein gewonnen ten koste van grootschalige productie en dienstverlening. Grote bedrijven zijn er nog wel, maar meer in de zin van netwerken van ondernemers. De politieke en maatschappelijke stabiliteit maakt dat individuen zich veilig voelen en zich gemakkelijk ontplooien. Ze sluiten zich niet meer aan bij politieke partijen en pressiegroepen, omdat de noodzaak daarvoor ontbreekt. Als ze zich ergens bij aansluiten, dan is dat voor ontspanning, ontmoeting en tijdspassing. Alles wat hun hart begeert hebben ze, of kunnen ze krijgen. 'Leef je eigen oplossing in een grenzeloze wereld,' luidt het devies. Mensen worden er echter niet gelukkiger van. Badend in geld en luxe voelen ze zich eenzaam. Veel mensen zijn op zoek naar zichzelf. Er is meer professionele hulp voor dergelijke zoektochten dan ooit. Mensen verlangen naar meer dynamiek, spanning, opwinding, warmte en echt geluk.

Ook hier ontstaat als vanzelf een tegenbeweging, wég van het individu naar een revitalisering van de samenleving. Ondernemers zien brood in het samenbrengen van individuen. Zij slaan de handen ineen met het gemeentebestuur en organiseren een bijeenkomst voor de dorpsbewoners. Tijdens die bijeenkomst wordt besloten de hekken tussen de huizen en tuinen weg te halen en één groot park voor alle bewoners aan te leggen.

¹⁰ Mahatma Gandhi.

Er komt een kiosk en een café. De bewoners stellen schema's op en houden gezamenlijk de stadstuin bij. Er worden bankjes neergezet, vuurkorven en publieke barbecues. Alleenstaanden in grote huizen maken op internet kennis met asielzoekers en studenten die woonruimte zoeken. Voor de huurinkomsten hoeven de meesten het niet te doen, maar het gezelschap is meer dan welkom. Er komen gemeenschapsruimten in theaters. Gemeentehuizen worden Gemeenschapshuizen, waar je cursussen volgt, koffie drinkt en kunt debatteren. Hoewel mensen gewend zijn hun boodschappen thuis te laten bezorgen, verschijnen er weer supermarkten in het straatbeeld. Met dit verschil dat de groenteafdeling niet langer bestaat uit schappen, maar uit een kleine tuinderij waar klanten hun tomaten en kroppen sla zelf oogsten. Natuurlijk staan er bij de ingang laarzen en handschoenen en voor wie dat niet wil, doet een medewerker van de winkel het werk. Mensen voelen weer de behoefte de herkomst van hun voedsel te kennen (te ervaren). De supermarkt stelt je in de gelegenheid om zelf een koe te melken of vis te vangen in de vijver.

C. Haves & Have-nots

'De ware grondlegger van de burgerlijke maatschappij was hij die als eerste een stuk grond omheinde, zich verstoutte te zeggen "Dit is van mij", en onnozelaars trof die hem geloofden'¹¹

De samenleving is gespleten. Aan de ene kant heb je de haves, die zich verschansen in hun goed beveiligde compounds. Zij hebben niet alleen meer geld, maar zijn ook genetisch verrijkt, waardoor zij langer leven en meer capaciteiten hebben dan hun soortgenoten in getto's, de andere kant van de samenleving. Elke generatie kinderen van de haves wordt slimmer, gezonder en sterker. Alles kan, als je aan de goede kant geboren bent. De haves beheersen de politiek en houden hun eigen macht in stand. In het getto wagen de meesten zich niet, want daar zijn ze niet veilig. Wél vliegen ze naar andere compounds, elders in de wereld. De getto's verpauperen intussen. Mensen proberen er voor zichzelf zoveel mogelijk uit te slepen. Toch is er geen sprake van anarchie. De sociale infrastructuur is primitief, maar op een bepaalde manier hecht. Dat het (nog) niet uit de hand loopt, komt mede door de economische groei van gemiddeld 2% per jaar, die mogelijk gemaakt wordt door de snelle technologische vooruitgang. Maar het rommelt wel. De tegenstelling wordt steeds groter en scherper. Binnen regio's verzwakt de sociale en politieke cohesie en tussen regio's neemt de rivaliteit toe.

Het nieuwe dorp is het geweten van de klassenmaatschappij. Hier wonen mensen die de oude Franse idealen van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap opnieuw inhoud proberen te geven. Ze overbruggen tegenstellingen en bouwen voor vreemden (mensen van buiten, minder bedeeden) in plaats van voor de eigen clan. Anders dan in de gewone maatschappij is hier geen compound of getto. Genetisch verrijkte haves mengen zich onder genetisch kwetsbare have-nots. Gezond voedsel wordt via voedselbanken goedkoop aangeboden aan minderbedeeden. Het museum is gratis toegankelijk. Artsen en ziekenhuizen worden betaald uit gemeentelijke heffingen. De founding fathers van het nieuwe dorp zijn voorstanders van zoveel mogelijk diversiteit. Er wordt gezocht naar manieren om mensen van uiteenlopend plimage (inkomen, opleiding, kom af, genetische codering) in dezelfde wijk te laten wonen.

D. Tribal Society

'Zodra je me een label geeft, neger je me'¹²

Wantrouwen en angst splijten de wereld. Anarchie en stammenstrijd leiden tot maatschappelijke ontwrichting en economische krimp. Het bruto binnenlands product neemt in Europa al jaren met zo'n 2% per jaar af, waardoor de productie over de hele linie is

¹¹ Jean-Jacques Rousseau.

¹² Søren Kierkegaard.

gehalveerd en er nauwelijks meer wordt geïnvesteerd in onderzoek en ontwikkeling. Europa is uiteen gevallen in tientallen regio's. Die doen het in economisch opzicht overigens niet allemaal slecht. In sommige, meer stabiele regio's is zelfs sprake van economische groei, doordat kapitaal en hoogwaardige arbeidskrachten daar naar toe vluchten. Over het geheel genomen is de situatie echter grimmig. In Europa en ook elders in de wereld is sprake van een balkanisering van de samenleving, waarin stammen tegen stammen en mensen tegen mensen strijden. Een continue oorlog van allen tegen allen. Tientallen culturele, etnische en religieuze systemen hebben de sociale cohesie en het goede leven in Europa verpulverd. Onbekommerd genieten en gewoon jezelf zijn is niet meer mogelijk. Er is geen machtscentrum dat zorgt voor tegenwicht. Voor zover er al sprake is van een overheid is die erg zwak. Niemand voelt zich nog staatsburger. Er is geen staat meer en ook geen democratie.

In deze verdeelde wereld staan progressieve activisten op om tegenwicht te bieden. Ze vestigen zich in een nieuw dorp dat een smeltkroes van stammen moet worden. Hier geldt niet het oude adagium 'wat de boer niet kent, dat eet hij niet', maar het nieuwe 'wat de boer niet kent, dat eet hij juist'. Het dorpskrantje verschijnt in drie talen: Nederlands, Engels en Arabisch. Gemengde huwelijken zijn niet uit den boze, zoals elders, maar worden juist toegejuicht.

5. Slot

De dynamiek van beweging en tegenbeweging, van oud dorp en nieuw dorp, maakt dat de samenleving voortdurend verandert. De tegenbeweging begint klein, maar oefent al gauw een enorme aantrekkingskracht uit op steeds meer mensen. Zoveel zelfs dat de tegenbeweging een beweging wordt, die als reactie weer een nieuwe tegenbeweging oproept, en zo voort en zo verder. De tegenbeweging van de Vrijwillige Eenvoud legt de kiem voor het hyper-individualisme. De tegenbeweging daarvan legt het fundament voor het haves/have-nots maatschappijbeeld, dat vervolgens – dank zij en door de tegenbeweging – ontaardt in een stammenmaatschappij.

Nieuwe dorpen zijn niet statisch, maar juist het toppunt van dynamiek. Ze staan niet model voor 'alles en iedereen is hetzelfde', maar voor 'alles en iedereen kan anders zijn', als je maar het lef hebt om routines te doorbreken, lak te hebben aan conventies en gebruiken. Niet denken: wat zou een ander hiervan denken? Nee, gewoon doen wat je vindt dat je doen moet. Geloof hebben in jezelf. Wat anderen van mij denken zal mij een zorg zijn.

Als gevolg van de maatschappelijke integratie van verstandelijk gehandicapten in de samenleving verliest de terreingebonden zorginstelling Prisma (vroeg Huize Assisië) op een terrein van 66 hectare in Biezenmortel bij Oisterwijk, z'n huidige functie. Dat leidt tot onder meer een toenemende leegstand van de 42 gebouwencomplexen. De Stichting Prisma wil nieuwe maatschappelijke, culturele en economische dragers vinden voor de (her)ontwikkeling van het terrein. Een aantal architecten en kunstenaars is uitgenodigd om ontwerpen voor dit 'nieuwe dorp' te maken.

Dit essay roept op tot visie, durf en het maken van radicale keuzen. Ogenscheinlijk staat het ver af staat van de alledaagse praktijk anno 2006, waarin vernieuwingen traag gestalte krijgen en zelden ingrijpend zijn. Verandering begint echter met het openzetten van de luiken. Dit essay is daartoe een poging. Het stimuleert mensen om anders te kijken naar het bestaande, om daar vervolgens waarde aan toe te voegen. Tegenover de oude dorpen in Brabant plaatst dit essay nieuwe dorpen die vitaal en levendig zijn en continu veranderen, omdat de context continu verandert. Het beoogt burgers, ondernemers, openbare bestuurders en ambtenaren te stimuleren om het oude Brabant los te laten en een nieuw Brabant te ontwikkelen. Niet eenmaal, maar voortdurend, in een doorlopend proces van creatieve destructie.

Toegift – *deleted scenes*

A. Nieuw Brabant 1: Vrijwillige Eenvoud.

‘Rijkdom bestaat niet uit het hebben van grote bezittingen, maar in het hebben van weinig behoeften’

‘**Waarom neem je niet een uitgeprocedeerde asielzoeker in huis,**’ had dochter Ann haar oude, maar kwieke moeder gevraagd. ‘Iemand met kinderen, dat is wel zo gezellig. Het houdt je jong, die drukte om je heen. En je voelt je niet gauw eenzaam.’ Het moet ongeveer in 2006 zijn geweest. Jet vond het een prima idee. Dus belde ze haar nicht Toos, die met uitgeprocedeerde asielzoekers had gewerkt en vond Regina en haar bloedjes van kinderen. Ze trokken in de leegstaande bovenverdieping, waar oom Cees een extra keukentje en badkamer heeft getimmerd. Regina bleek ook nog goed te kunnen koken. Ze doet de boodschappen, verzorgt Jet als ze ziek is en onderhoudt de tuin. In de avonduren volgt Regina de opleiding Verpleegkundige A. Jet past dan op de kleintjes. Ze is blij dat ze niet is verhuisd, maar in Vught is gebleven. Zelf is ze nog steeds de Jet van vroeger, vindt ze, maar om haar is zowat alles veranderd sinds Vught in 2010 werd omgedoopt in Nieuw Brabant en zich profileerde als modeldorp voor Vrijwillige Eenvoud. Het leven van Ann en Jet is een stuk minder jachtig geworden. Ze worden niet meer zo geleefd, vinden ze, maar kunnen zichzelf zijn.

Het is nauwelijks meer voor te stellen, maar dertig jaar geleden had nog bijna niemand van Vrijwillige Eenvoud als levensstijl gehoord. Nu wordt het door iedereen erkend als de ideologie die ten grondslag ligt aan de huidige maatschappij, die wordt gekenmerkt door rust, vertrouwen, geleidelijkheid, veiligheid, ethisch bewustzijn en duurzaamheid. Dat solidariteit en soberheid de hoekstenen van de samenleving zouden worden, kon dertig jaar geleden nog niemand bevroeden. Het consumentisme vierde hoogtij. Achteraf beschouwd kunnen we zeggen dat een ontwikkeling die startte met de Industriële Revolutie in 2006 op zijn hoogtepunt was.

De Industriële Revolutie was succesvol in die zin, dat zij de materiële goederen opleverde waaraan de Westerse samenleving zo’n behoefte had. Net als vrijwel alle andere revoluties belofde ook deze een beter leven voor iedereen. En die belofte werd ingelost: de samenleving werd overspoeld met producten en diensten. In de laatste decennia van de vorige eeuw veranderde er echter iets fundamenteels ten opzichte van de oorspronkelijke doelstellingen van de Industriële Revolutie.

Jet zag steeds meer mensen om zich heen voor wie materieel eigendom niet zozeer meer een middel was om het leven mogelijk te maken, maar een doel op zich. Het verdienen, uitgeven, beleggen, bezitten en afschermen van geld nam het grootste deel van het leven in beslag. De meeste mensen besteedden veertig uur van de 168 uren die een week heeft aan geld verdienen. De resterende tijd werd voor een belangrijk deel ook door het werk, en daarmee het geld, gedomineerd: jezelf kleden voor het werk, erheen en terug reizen, eraan denken en ervan herstellen (ontspanning), zorgen dat je huis, auto en levensstijl je werkstatus weerspiegelen, etc. Door al die tijd en al het geld dat aan en voor het werk besteed werd, gingen mensen steeds meer hun identiteit aan hun werk ontleen. Als Jet iemand vroeg: “Wat is je werk?”, dan luidde het antwoord niet “Ik programmeer computers”, maar “Ik ben computerprogrammeur”. Als mensen hun identiteit niet aan hun werk ontleenden, zo ondervond Jet, dan presenteerden ze zichzelf als consumenten. In letterlijke zin betekent dat: opmaken, verkwisten. Winkelen werd beschouwd als een vorm van recreatie. *Shop ‘till you drop* werd de dominante levensstijl. De materiële vooruitgang, die bedoeld was om de mensen vrij te maken, leidde tot verslaving. Consumentisme is een twintigste-eeuwse uitvinding van de industriële samenleving. Het aanmoedigen met advertenties en tv-commercials om meer te kopen werd noodzakelijk geacht voor aanhoudende economische groei. Intuïtief voelden de arbeiders, zoals medewerkers toen nog werden genoemd, aan dat ze genoeg hadden. Ze vroegen om arbeidstijdverkortening en meer vrije tijd om van de vruchten van hun arbeid te kunnen genieten, maar kregen die niet. De economische machine van steeds meer werken, opmaken en produceren moest immers blijven draaien. Het enige alternatief voor groei was stagnatie en verval van de beschaving,

dacht men toen. Mensen wisten niet beter dan dat ze werkten voor het verbeteren van hun levensstandaard. Ze werkten allang niet meer alleen voor het bevredigen van hun eerste levensbehoeften. Vrije tijd betekende niet simpel niks doen, of een andere vorm van pure ontspanning, maar werd vooral een vorm van consumptie. Naast het recht op vrije meningsuiting werd het recht om alles te hebben als je er maar voor betaalde, of beloofde ervoor te betalen, een grondrecht. Het consumeren om te consumeren werd een gewoonte waarbij niet meer werd stilgestaan. Iemand die zich depressief, eenzaam of onbemind voelde, kocht iets om zich beter te voelen. Een nieuwe outfit, een biertje (of twee), een ticket naar de Canarische eilanden of een nieuwe auto. Als mensen iets te vieren hadden, kochten ze iets. Elementaire psychologische en spirituele behoeften werden bevredigd met fysieke consumptie.

Begin 21ste eeuw vond er een culturele revolutie plaats. Mensen hadden genoeg van al die ongebreidelde consumptie. Ze grepen terug op een oude wijsheid van Epicurus, Grieks filosoof en vader van het Hedonisme: 'Rijkdom bestaat niet uit het hebben van grote bezittingen, maar in het hebben van weinig behoeften' en definieerden voor zichzelf het punt waarop sprake is van een maximale bevrediging van individuele behoeften. Genoeg is genoeg. Alles wat daar bovenuit gaat, kun je in feite missen. En dat is veel meer dan de mensen in die tijd, vlak na de eeuwwisseling, dachten. Het gaat dan namelijk niet alleen om buitensporige luxe, maar ook om al die avonden waarop je nutteloos aan de tv zit vastgeplakt met een buil chips in je ene hand en een biertje in de andere. Mensen leerden in negen stappen financieel en mentaal vrij te worden, onder meer door heel bewust die ballast van overbodige consumptie in brede zin weg te gooien. Ze leerden anders te denken, in termen van levensenergie in plaats van geld. Het verwerven en uitgeven van geld is iets dat de meeste mensen toen waardevol genoeg vonden om een kwart van hun levenstijd aan te besteden. Mensen leerden dat je voor geld met je leven betaalt. Reken maar uit. Als je toen veertig jaar was, dan had je eind jaren negentig van de vorige eeuw gemiddeld nog 329.601 uren (37 jaar) aan levensenergie voor je dood ging. Ongeveer de helft van die tijd ging op aan het onderhoud van je lichaam: slapen, eten, wassen, lichaamsbeweging. Bleven 164.800 uren over voor elementaire zaken als: de relatie met jezelf en anderen, creatieve expressie, maatschappelijke betrokkenheid, het bereiken van innerlijke rust, voldoening en werken. Toen mensen eenmaal in de gaten kregen dat geld alleen maar iets is waarvoor je betaalt met levensenergie, kregen ze ineens de mogelijkheid om nieuwe prioriteiten te stellen. Tenslotte is er niets belangrijker dan je levensenergie.

Wat voor individuen gold, geldt in breder verband ook voor de samenleving als geheel. Solidariteit en soberheid werden, na jaren van egoïstisch effectbejag, weer de dominante waarden werden. Rust en vertrouwen verdrongen de angst voor terrorisme en het najagen van het eigenbelang in naam van liberalisering en privatisering. Nationalisme is geen belangrijk thema meer. De welvaart neemt dan wel niet zo spectaculair toe als in de jaren negentig van de vorige eeuw, maar we zijn wel verzekerd van een gezonde, duurzame groei. De soberheid in onze individuele levens is ook van toepassing op de technologische en de economische ontwikkeling. We laten ons als samenleving niet meer opjagen. We hoeven niet zo nodig naar Mars, ook al zouden we dat best kunnen. Waarom zouden we? Om te bewijzen wat we allemaal wel niet kunnen? Nee dus! Wat nu kan, was in 2003 al ontwikkeld. We maken er alleen veel bewuster gebruik van.

B. Nieuw Brabant 2: hyper individualisme

'Als je doet wat je leuk vindt, hoef je nooit te werken'

Valentijn heeft geen moment spijt van zijn verhuizing naar Nieuw Brabant, tien jaar geleden. Wat hem vooral aantrekt zijn de afwisseling, de verscheidenheid, de mensen die zichzelf durven zijn en de geavanceerdheid van allerlei voorzieningen. Het is ongelooflijk wat er in Nieuw Brabant allemaal kan. Als hij dat vergelijkt met Zundert, het oude dorp waar zijn ouders wonen... Het ademt nog de geest van de 20ste eeuw. Zijn moeder doet de was nog met de hand en koestert haar ouderwetse stofzuiger. Een totaal andere wereld dan de zijne.

Hier in Nieuw Brabant zijn de woningen, net als de kantoren, bijzonder intelligent. Alle apparaten in zijn appartement zijn draadloos gekoppeld en sturen zichzelf aan, zoals de stofzuiginstallatie in de wanden en de hypermoderne wasmachine in de bijkeuken. Valentijn verbaast zich wel eens over het enorme optimisme over de technologie, dat hij overall om zich heen waarneemt. Vroeger hadden economen het over 'God en de ingenieurs', als ze het hadden over de technologische vooruitgang en de invloed daarvan op de economie. Die invloed kwam als het ware uit de lucht vallen. Technologische vooruitgang was voor de economen toen een gegeven. Hoe groter de technologische vooruitgang, hoe hoger de economische groei. Die wet gaat nu nog op. Alleen wordt nu geen onderscheid tussen God en ingenieurs meer gemaakt. De ingenieurs zijn God. Ze kunnen alles en doen alles. En niks hoeft. Zelfs werken niet. Valentijn's favoriete gezegde is van Mahatma Gandhi: 'Als je doet wat je leuk vindt, hoef je nooit te werken'. Het typeert een optimistische instelling. Valentijn heeft nooit het idee gehad dat hij ergens voor moet werken. Hij staat fluitend op en gaat zingend naar bed. Bij zijn ouders was dat vroeger wel anders, weet hij. Die moesten er nog echt voor knokken. Ze hadden anderen om zich heen nodig, als een warme jas om de kou buiten te houden. Zundert gaf hen geborgenheid. Ze zaten met elkaar in de kroeg en gingen bij elkaar op de koffie. En zo is het nog steeds. Gezellig is het wél! Als hij met zijn oude BMW M6 naar zijn ouders rijdt, verheugt hij zich op de zelfgebakken cake van zijn moeder.

Nieuw Brabant lijkt in de verste verte niet op dat gemoedelijke dorp waarin hij groot groeide. Door de techniek hoeven mensen niks meer met elkaar te maken te hebben. De collectiviteit is vrijwel uit het politiek-maatschappelijke systeem verdwenen. Neem bijvoorbeeld de klimaatregulering – binnen en buiten het huis. Die symboliseert het individualisme goed. Sinds een jaar of vijf is Thomas Edisons droom eindelijk gerealiseerd: netwerken van handige, decentrale krachtinstallaties in of bij het huis, die waterstof en zuurstof combineren om elektriciteit en warmte te maken.

De benodigde waterstof wordt gemaakt met behulp van drie bronnen: zonne-energie, windenergie en fossiele brandstoffen. Je kunt de waterstof kopen bij de pomp, waar je ook je auto voltankt, maar er is ook een leidingstelsel naar alle huizen.

Valentijn was één van de eersten in de buurt die een eigen brandstofcel en een microturbine aanschafte. Sindsdien is deze kleinschalige manier van elektriciteitsproductie een stuk goedkoper geworden. Eindelijk is er nu een alternatief voor de brandstofmotor.

Energiebedrijven wilden er eerst niet aan. Ze hadden er helemaal geen belang bij om deze technologie in te voeren. Er is immers nog genoeg olie en gas voorhanden, waarom zouden ze hun eigen glazen ingooien? *Early innovators* hebben de markt echter opengebroken. Consumenten en bedrijven haakten opvallend snel in op de ontwikkeling. En dat is ook wel te begrijpen. Betrouwbare krachtinstallaties aan huis of kantoor appelleren aan de behoefte om je zelfstandig en vrij te voelen, bij mensen én bedrijven.

Nadeel van al die ingenieuze apparaten is wel dat je gedwongen wordt om je te verdiepen in technieken waar je eigenlijk helemaal niets vanaf wilt weten. Apparaten moeten gewoon werken, daarmee uit. En als ze niet werken moet je iemand kunnen bellen om ze te repareren. Gelukkig heeft Valentijn een leverancier gevonden die hem niet alleen de techniek verschaft, maar ook een onderhoudscontract. Nog mooier: het gaat niet ten koste van zijn privacy. Op afstand kunnen ze zien wat er mis is en de meeste reparaties uitvoeren. Vaak is het namelijk een simpel aansturingmankement in de software.

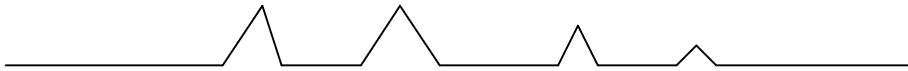
Er zijn maar twee regels waaraan de bewoners van Nieuw Brabant zich te houden hebben. De homepage van het Intra Nieuwsnet opent ermee:

- Respecteer de eigenheid van anderen
- Sta open voor verandering

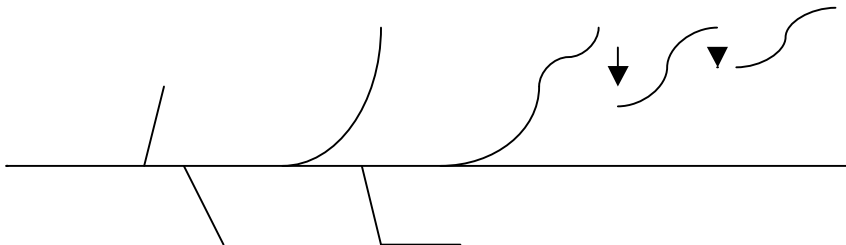
In Nieuw Brabant worden mensen nooit oud. Niet dat ze geen rimpels krijgen, of dat de jaren niet tellen. Integendeel. Maar ze zijn nooit te moe om zichzelf voortdurend opnieuw uit te vinden.

Valentijn heeft er jaren geleden een scriptie over geschreven, voor zijn studie psychologie, over het verschil tussen oud en nieuw. Het zit tussen de oren, was zijn stelling. De ouderen

in zijn geboortedorp Zundert, die hij toen heeft geïnterviewd, leefden in rechte lijn – van geboorte tot dood – met hier en daar een *hick up*: de Eerste Heilige Communie, het Huwelijk, de Zilveren en Gouden Bruiloft. Overzichtelijk, maar saai en voorspelbaar.

Jongeren zoals hij nemen geen genoegen met zo'n afgestemd leven. Zij gaan voor het avontuur. Valentijn heeft deze drang toen weergegeven in een simpele tekening:

Een beetje onbeholpen, maar het geeft goed de keuzeproblematiek van de jongeren weer die hij in Nieuw Brabant heeft geïnterviewd. Ze slaan voortdurend zijwegen in, ontdekken dat die dood lopen en keren terug op hun schreden. Tot ze op een gegeven moment een pad ontdekken dat doorloopt. Ze zetten zich in, groeien, boeken resultaten. En als de groei er op een gegeven moment uit is, proberen ze iets nieuws. Ze maken discontinuïteiten door, die Valentijn in de figuur heeft weergegeven met pijlen, en beginnen nieuwe groeicurves met de gebruikelijke aanloopproblemen. Aanvankelijk is het resultaat van alle inspanningen geringer dan voor de sprong in het ongewisse. Maar na een tijdje pikken de resultaten op, er treedt een groeiversnelling op en komen ze hoger uit. Tot ze in een volgende crisis belanden en voor de keuze staan: doormodderen of veranderen.

Na zijn afstuderen in 2010 heeft hij als wetenschapper nog veel onderzoek gedaan naar de belevingswerelden van jong en oud. Veel jongeren in Nieuw Brabant, zo toonde hij aan, zoeken het avontuur en de onzekerheid bewust op, om ervan te leren. Het zijn *mavericks*, die zich uitgedaagd voelen door de vele mogelijkheden die het nieuwe dorp te bieden heeft. Niet iedereen is zo. Er zijn ook massa's jongeren die al vroeg oud zijn, jongeren die nooit jong zullen worden en jongeren die niet eens weten wat jong en oud is; die er zonder enig richtinggevoel maar op los leven. Deze jongeren vindt je vooral in de oude dorpen in Brabant, maar je ziet ze ook in Nieuw Brabant. Allerlei leefpatronen bestaan daar naast elkaar. Het is het individualisme ten top. En Valentijn is er gek op. Nieuw Brabant geeft hem en zijn vrienden het gevoel dat ze hun leven zelf vorm kunnen geven. De woningen zijn erop ingericht, met hun demontabele wanden en in de vloer weggewerkte contactdozen. De straten zijn breed. Degenen die haast hebben kunnen anderen ongehinderd inhalen. En voor de openbaar vervoer freaks is er een ultramoderne light rail. Een openbare bibliotheek heeft Nieuw Brabant niet, een bioscoop evenmin. Er is geen kerk en geen voetbalveld, geen gemeentehuis en geen bank. Wél een wijdvertakt, ondergronds netwerk van glasvezelkabels en postbuizen (met name voor pakjes en supermarktbestellingen). De kantoren, supermarkten, sportzalen en vrije werkruimten liggen onder de grond. Fabrieken zijn er niet en nooit geweest. Alle productie-arbeid is immers in de jaren 2006–2015 verplaatst naar China, Tanzania en andere lage lonen paradijzen.

Frank Van Empel, Woordwerk
December 2005, Vught

Bovenstaand essay is geschreven in opdracht van InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster. De toegift staat niet in de gedrukte publicatie.
Vormgeving & fotografie gedrukte publicatie, Otto de Fijter en Coraline Korevaar, Atelier De Kazerne, Woudrichem

Afbeelding: Omslag gedrukte exemplaar: kaart van Brabant en Brabanders waarin de publicatie gevouwen zit

Hernieuwde uitgave, nonfiXe puB's, februari 2011